

بررسی تأثیر شعر در آموزش زبان عربی در مدارس ایران

بهاره نیری^۱

کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات عرب، دانشگاه تهران

چکیده

شعر پیوند عاطفه و تخیل است که در زبانی ریتمیک شکل گرفته و بیانگر مفاهیمی عالی و نابی است که شاعر مقصود مورد نظر خویش را از طریق آن بیان می‌دارد. بحث آموزش و یادگیری از زمان خلقت انسان در جهان هستی بوجود آمده و انسان همواره درصدد یادگیری مفاهیم و مضامین مختلف در عرصه هستی است. در این میان، آموزش زبان دوم به عنوان یکی از محورهای اساسی و بنیادین در یادگیری به شمار می‌رود که تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد. یکی از این مؤلفه‌های تأثیرگذار ژانر ادبی شعر می‌باشد که در زبان عربی از زمان جاهلیت تا معاصر، اعراب پیوسته بدان توجه ویژه‌ای داشتند. حال می‌توان به جایگاه شعر در آموزش زبان عربی پرداخت. در قواعد عربی آثار فاخر بسیاری همچون ملحۀ الإعراب حریری، و ألفیه ابن مالک و بسیاری دیگر از اشعار آموزشی وجود دارند که مفاهیم متفاوت را در قالب شعر به مخاطبین خود القا کرده‌اند. کاربرد شعر در آموزش زبان عربی موجب بالابردن میزان یادگیری زبان آموزان عربی شده و باعث تسهیل در یادگیری آن می‌شود. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به پردازش داده‌ها می‌پردازد.

واژگان کلیدی: شعر، زبان عربی، آموزش، موسیقی، تسهیل

^۱ نویسنده مسئول: bahar.nayeri1995@gmail.com

کاربرد شعر رویکردی فعالانه به آموزش است و به دانش آموزان امکان می دهد بر فعالیت های شناختی خود تفکر کنند و روند یادگیری خود را بهبود بخشند. یکی از مهمترین اهداف آموزش شعر آموزش خود کنترلی و خود آموزی است تا دانش آموز به طور مستقل به آموزش خود بپردازد. شوقی ضیف بر این باور است که شعر به عنوان محوری آموزشی در ادب و فرهنگ عربی دارای اصولی است که در ارجوزه‌ها نمایان شده است که پر از مسائل غریب و اسالیب نادر است که شاعران آنها را برای اهل زبان سروده‌اند (ضیف، ۳۴۵) در همین راستا جاحظ نیز بر این باور است که فرآیند یادگیری شعر آسان‌تر از نثر می‌باشد و بخاطر وجود واژگان اندکش به راحتی می‌توان آن را ضرب المثل دانست. قال الجاحظ: "فإن حفظ الشعر أهون على النفس، و إذا حفظ كان أعلق و أثبت، و كان شاهداً، و إن احتیج إلى ضرب المثل كان مثلاً". (جاحظ، ج: ۶: ۲۸۴) از یک سو، باتوجه به ریتم و موسیقی که شعر از آن برخوردار است و همچنین چینش واژگان گزیده در ابیات، شاعر درصدد این است که با کلماتی هرچند اندک مفاهیمی غنی را به مخاطب خود انتقال دهد از سوی دیگر، در بحث آموزش زبان انتقال سریع و مناسب مطالب حائز اهمیت است تاجائیکه امروزه ابزارهای یادگیری پیشرفت یافته است و زبان‌آموزان نیز در هر زبان با انبوهی از قواعد سخت و معانی واژگان بسیار مواجه هستند که آموزش آن خود امری سخت و دست و پا گیر است؛ در همین راستا شعر - به عنوان ابزار بیانی کارآمد- نمایان می‌گردد و انتقال مفاهیم را در خلاصه‌ترین واژگان و در ریتمی موزون، و حجم اندک مطالب به خواننده القاء می‌کند. زبان و ادبیات عربی از دیرباز مورد توجه ایرانیان بوده و به آموزش و یادگیری آن اهمیت بسیاری می داده اند و اهتمام به آموزش این زبان فقط مربوط به دوره های گذشته نبوده و در دوره‌ی حاضر نیز، این اهتمام همچنان به قوت، خود باقی است و این زبان، زبان رسمی و زنده در بیش از بیست کشور عضو سازمان ملل است و بیش از دویست و پنجاه میلیون نفر جمعیت در جهان امروز بدان تکلم می کنند و برخی از این کشورها در همسایگی ایران قرار دارند و کشور ما با بسیاری از این کشورها روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد (شکیب انصاری، ۱۳۸۵: ۶۰۳) باتوجه به نقش مهم شعر در آموزش زبان دوم (در اینجا عربی) عملکردهای مثبت شعر از جمله: تسهیل در بخاطر سپردن مطالب، ایجاد موسیقی و نقش مثبت آن، حجم کم مطالب، رشد زبانی آموزش گیرنده، و همچنین انتقال سریع مفاهیم به زبان آموز از نکات برجسته در تأثیر شعر در یادگیری می‌باشند. سولاتی که در پژوهش حاضر مطرح است: نخست اینکه آیا موسیقی شعر تأثیر مثبتی بر یادگیری و آموزش زبان عربی برای زبان آموزان دارد؟ و دوم اینکه آیا کتاب‌های آموزشی زبان عربی اکنون به چه میزان از شعر در انتقال مفاهیم بهره می‌جویند؟ نگارنده پژوهش چه پیشنهاداتی نسبت به خلق و خو فراگیرندگان زبان عربی دارد؟ فرضیه های تحقیق بر این اساس استوار است که موسیقی در شعر باعث تقویت یادگیری در زبان آموزان شده و باعث پیشرفت تحصیلی آنها نیز می‌گردد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

یادگیری فرآیندی پیچیده است که عوامل و عناصری متفاوت و متعدد در تسهیل و سرعت بخشیدن به آن دخالت دارند. شعر از جمله ژانرهای ادبی مهم در ادبیات می باشد که در طول تاریخ تأثیرات فراوانی بر جنبه های مختلف زندگی انسان داشته و در بحث آموزش زبان نیز از جایگاه و اهمیت بالایی برخوردار است؛ و این امر در زبان‌آموزان عربی در یادگیری کارکرد تأثیرگذاری دارد. شعر زبان شادی ها، غم ها، آرزوها، آمال و نفرت هاست. شعر وسیله ی تفریح و سرگرمی و به شادی گذراندن اوقات فراغت است. زبان همدردی، هم زبانی و هم آهنگی است. همه‌ی انسان‌ها به طور فطری شعر را دوست دارند و از آن لذت می‌برند. پس پدران و مادران و مربیان وظیفه دارند در سنین کودکی شنیدن و خواندن شعر را در کودکان

تقویت کنند و این کار را تا سنین نوجوانی نیز ادامه دهند تا علاقه به شعر در آن ها ذاتی شود. توجه به تاثیرات شعر برای پرورش عواطف، احساسات و درک دلایلی است که وارد کردن زبان آموزان به دنیای شعر را ضروری می کند.

پیشینه تحقیق

با توجه به جستجوهای که در پایگاه‌های اینترنتی ایران داک و دیگر سایت‌ها صورت پذیرفته است، تاکنون در این موضوع هیچ تحقیق مستقلی انجام نشده است. در همین راستا مقالاتی که از جنبه تحلیلی در بحث آموزش زبان عربی و چالش‌های پیش روی آن نگاشته شده است به شرح ذیل است: مقاله‌ای با موضوع «بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی در مقطع متوسطه، از نظر دبیران و دانش‌آموزان شهر کرمان»، نویسنده: حکیم زاده، رضوان؛ متقی زاده، عیسی؛ سلطانی نژاد، نجمه؛ مجله: جستارهای زبانی، خرداد و تیر ۱۳۹۴ - شماره ۲۳، صص ۷۷ - ۱۰۶ به چاپ رسیده است. همچنین پژوهشی دیگر با عنوان «بررسی و نقد روش آموزش زبان عربی به شیوه مستقیم (بررسی موردی: کتاب های دکتر حسین خراسانی)» نویسنده: پروینی، خلیل؛ مجله: جستارهای زبانی، تابستان ۱۳۸۹ - شماره ۲، صص ۷ - ۳۲. مقاله‌ای با محوریت «بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی متوسطه اول شهر نکا از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان شهر نکا (۹۴-۹۵)» نویسنده: سلیمانی، عبدالله؛ یوسفی آملی، حسین؛ گودرزی لمراسکی، حسن؛ مجله: مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، زمستان ۱۳۹۵، دوره دوم - شماره ۴، صص ۴۱ - ۵۷ به زیور طبع آراسته شده است. و مقاله‌ی «نقد و بررسی نقش آموزشی تصویر در کتابهای آموزش زبان عربی به غیر عرب زبان ها (بررسی موردی: کتاب تاریخ الادب العربی، اثر حنا الفاخوری)» نویسنده: نظری منظم، هادی؛ موسوی، سید رضا؛ مجله: پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۳۹، صص ۲۶ - ۴۴ منتشر شده است. لذا در هیچ کدام از مقالات فوق الذکر به موضوع این پایان‌نامه پرداخته نشده است. در مورد پژوهش حاضر شایان ذکر است که تا جایی که نگارنده از بررسی و جستجوی پایان‌نامه‌های رشته‌ی زبان و ادبیات عرب در مقطع دکترا و کارشناسی ارشد در دانشگاه‌های متعدد و همچنین با مراجعه به پایگاه اطلاع رسانی ثبت پایان نامه‌ها اطلاع یافته که تاکنون پایان نامه‌ای در رشته‌ی زبان و ادبیات عرب، درباره بررسی نقش شعر در یادگیری و آموزش زبان عربی پرداخته نشده است لذا پرداختن به موضوع حاضر می‌تواند در زمینه آموزش زبان عربی مثمر ثمر باشد.

روش تحقیق

جمع آوری اطلاعات در این تحقیق بصورت کتابخانه‌ای_میدانی می باشد. که در نهایت با بررسی داده ها از طریق تجزیه و تحلیل کیفی و مصاحبه با روش توصیفی_تحلیلی نتیجه گیری خواهد شد. افزون بر این از مقالات و پایان نامه ها و کتب مرتبط برای جهت دهی ذهن و بررسی همه جانبه موضوع، کمک گرفته شده است.

مبانی نظری

سابقه زبان عربی در ایران

زبان عربی، زبان بسیار غنی و دارای گنجینه لغوی بسیار بالایی است، تا جایی که برای مسماهای یکسان، الفاظ متفاوتی را به کار می برند و استثنائات بسیار در قواعد، اختلاف آراء میان مکاتب کوفه و بصره، وجود لهجه های بسیار، تفاوت در ادای الفاظ و حروف در میان این لهجه ها، نبود کتاب هایی به روز و کارآمد و مواردی از این قبیل دستور زبان این رشته را بسیار سخت ساخته است و در ایران به علت نداشتن ارتباط مستمر و مستقیم با مجامع و محافل زبان آموزی عربی از یک سو و به کار نگرفتن یافته های زبان شناسی در امر آموزش عربی از دیگر سو، به جز چند کار فردی، شاهد تحرک و تحولی زمینه ساز

و مؤثر، در این امر نبوده ایم (شکرانی، ۱۳۷۵) ایرانیان، با زبان عربی آشنایی دیرینه دارند و خواندن، تعلیم، تعلم و تألیف به زبان عربی در مراکز آموزشی و علمی ایران، امر نوپایی نیست. ایرانیان از نخستین روزهای طلوع اسلام در سرزمینشان به آموزش زبان عربی همت گذاشتند؛ به طوری که انتشار این زبان در ایران با انتشار اسلام همراه شد. ایرانیان در همه زمینها و علوم و فنون مانند صرف، نحو، بلاغت، ادبیات، فقه، تفسیر و دیگر دانش های رایج در آن زمان ید طولایی داشتند؛ به طوری که با مطالعه کتاب های فراوانی در علوم و فنون مختلف به زبان عربی که در کتابخانه های سراسر دنیا وجود دارد، متوجه خواهیم شد که نقش و سهم نویسندگان و دانشمندان ایرانی از سایر ملت ها حتی گاه از خود عرب ها بیشتر است (پروینی، ۱۳۸۹: ۹)

پردازش تحلیلی موضوع

یادگیری فرآیندی است که بوسیله ی آن تغییرات نسبتاً پایدار در رفتار بالقوه ی یادگیرنده در نتیجه ی تجربه و تمرین رخ می دهد. ما وقوع یادگیری را نمی بینیم بلکه آن را از عملکرد استنباط می کنیم. تغییرات در عملکرد تغییر در یادگیری را نشان می دهد. همچنین مصطفی هدآره بر این باور است که شعر در مرحله ی نخست برای آموزش به وجود آمده است (هدآره، بی- تا، ۳۶۷) شعر در به خاطر سپاری متون، نقش بسیار چشم گیری دارد و به همین دلیل آموزش مقدماتی زبان آموزان بیشتر متأثر از شعر بوده است و به خوبی می توان آن را در حافظه جمعی ملاحظه کرد. نشاطی که جمع خوانی شعر می تواند ایجاد کند به همراه علاقه فطری زبان آموزان به شعر، افزایش توان یادگیری آنها را به همراه خواهد داشت. خیال انگیز بودن و موسیقایی بودن شعر خستگی را برای زبان آموزان در بر نخواهد داشت. در همین راستا زبان عربی از زبان های خارجی مورد توجه در کشور می باشد که از دوران ابتدایی دانش آموزان با آن روبرو هستند و تا مقاطع کارشناسی و ارشد و دکتری ادامه می یابد. حال محقق در پژوهش حاضر بر اساس عناصر و مؤلفه های تأثیرگذار در شعر که باعث می گردد آموزش زبان خارجی سهل یا سخت شود مورد بحث و بررسی قرار می گیرد:

عنصر موسیقی و آموزش

انسان زیبایی و موزونی کلام را در موسیقی باز می یابد و معانی را با موسیقی می آموزد و هنگامی که سخن گفتن را در حد معانی قابل ادراک جهان خود آموخت، بیشتر به سخنی می گراید که سرشار از موسیقی و زیبایی باشد، زیرا یادگیری از راه شنیدن است و اگر کلام به گوش او خوشایند و آهنگین باشد، یادگیری سریعتر انجام می پذیرد. در سخن کودک نوعی موسیقی است و در آن مصوت های بلند بیشتر است زیرا با مصوت های بلند می توان آواز خواند. جملات کودک پاره های از آوازند، (مجموعه هایی از هجاهای هماهنگ و خوش آوا) که در واقع بر شیء یا مفهومی اشاره دارند (کیانوش، ۱۳۵۵) موسیقی یکی از ابزارهای تربیتی و اثر گذار زندگی معاصر است و هر کس ناگزیر به شکلی از آن استفاده می کند. پس فهم آن نیز جزو آموزش فکری مردم و از جمله وظایف آموزش و پرورش هر کشوری است. بی شک، موسیقی موهبت و پرتوی الهی است و ضرورت وجود و استفاده از آن در تقدیر بشر و برنامه ریزی یزدانی قرار دارد و نیازی زیستی و سرشتی قوی پشتوانه آن است که این گونه در زوایای گوناگون زندگی بشر، از آموزش و تربیت و یادگیری تا نیایش و درمان و سرگرمی او نفوذ پیدا کرده است موسیقی همچون امواج دریا سراسر انرژی، کشش، علاقه، دوستی، محبت و جذابیت است. فرق بین ادبیات و موسیقی در همین جاست، موسیقی مستقل از حقایق علمی و یا مواد عقلی، عاطفه را مخاطب قرار داده و آن را بر می انگیزاند. ما هنگامی که یک قطعه موسیقی را می شنویم، نمی پرسیم که معنای آن چیست و اگر چنین کنیم به نادانی و بی اطلاعی از هنر موسیقی متهم می شویم و درست است که لذت بردن از

موسیقی، آن هنگام که با شعر و کلام لذت بخشی همراه گردد، افزایش می یابد؛ اما این موضوع، با این سخن که خود موسیقی حسی را بر می انگیزد هیچ تضادی ندارد. روشن ترین دلیل بر این امر، وجود ادوار موسیقی است. همچون دوره هایی که از آنها موسیقی با شعر غنایی همراه نبوده است. در این ادوار، از خود موسیقی که هیچ معنی و مفهومی را همراه نداشته است لذت می برده اند، حتی بعضی افراد، آنگاه که موسیقی با معنی و مفهومی عقلی همراه می گردد، لذتشان از موسیقی کمتر می شود. موسیقی یکی از عناصر سازنده شعر است که کلام را برجسته می سازد و سبب تمایز زبان نظم از نثر می گردد (فیاض بخش، ۱۳۸۴: ۱۶۳) اگر شعر از لحاظ موسیقی غنی تر باشد، بر میزان ماندگاری آن افزوده می شود و در ذهن ها بیشتر می ماند، به طوری که اگر موسیقی را از شعر بگیریم، آن قدر از زیبایی آن کاسته می شود که اگر چه ممکن است که به نثر تبدیل نشود اما دیگر نمی توان آن را شعر نامید. به طوری که حازم القرطاجنی منظومه ای در باب نحو سروده است و در مقدمه آن با ریتمی مناسب چنین می فرماید:

فاسمَعُ لِنظْمٍ بَدِيعٍ قَدْ هَدَتْ فِكْرِي
لَهُ سَعَادَةٌ مَلِكٌ أَجْزَلَ الْقَسَمَا
حَدِيقَةُ تَبْهِيحِ الْأَحْدَاقِ أَنْ مُطْرَتْ
مِنْ نَحْوِهَا نَسَمٌ لِلنَّحْوِ قَدْ نَسَمَا

(قرطاجنی، ۲۰۰)

موسیقی در آموزش زبان عربی تاثیر زیادی دارد، یعنی دانش آموزانی که در هنگام یادگیری از موسیقی کمک می گیرند گیرایی شان از دیگر دانش آموزان که از این شیوه استفاده نمی کنند بهتر است. سخن قرطاجنی در مبحث «کان» و آخواستش با قافیه (ما) و تکرار حرف میم موسیقی دلنشینی را به خواننده انتقال می دهد و او را در یادگیری سریع آن ترغیب می نماید:

وَالنَّاصِبَاتُ لِأَخْبَارٍ قَدْ ارْتَفَعَتْ
أَسْمَاؤُهَا، كُلُّ فِعْلٍ نَاقِصٍ عُلْمَا
كَمَثَلِ كَانٍ وَأُضْحَى ثَمَّ أَصْبَحَ أَوْ
أَمْسَى، كَقَوْلِكَ أَضْحَى الزَّهْرُ مَبْتَسَمَا

(قرطاجنی، ۲۰۵)

ریتم، ملودی، هارمونی و غیره جزو عواملی هستند که موجب تقویت حافظه می شوند. از همین رو منظومه های نحوی با همین هدف آموزشی و با کمک موسیقی عام پسند سروده شده است.

همچنین برای یادگیری علامات اعراب چنین می گوید که (واو) در پنج اسم مرفوع می شود:

وَالْوَاوُ فِي خَمْسَةِ الْأَسْمَاءِ تَرْفَعُهَا
كَمَثَلِ مَا تَرْفَعُ الْجَمْعَ الَّذِي سَلِمَا
تَقُولُ: عَمْرُو أَبُوهُ أَوْ أَخُوهُ أَتَى
فَأَفْتَرَّ فَوْهُ مِنَ السَّرَّاءِ وَأَبْتَسَمَا
وَخَوْلَةُ هَامٌ ذُو مَالٍ بِهَا وَصَبَا
وَجَدًّا، فَغَارَ حَمُوهَا مِنْهُ وَاحْتَسَمَا

(قرطاجنی، ۲۱۰)

شعر چون از مقوله ی زبانی است به هر روی در بند اندیشه می ماند و اما موسیقی سراپا شور و انگیزش است پس هنر ناب است. هنر را نمی توان با واژه و کلام وصف کرد یا باید دید یا باید شنید، در هنرهای شنیداری هم زبان و هم واژه از شرح و وصف ناتوان است لذا یکی از آهنگ سازان بزرگ بتهوون گفته است آن جا که سخن از بیان باز می ماند موسیقی آغاز می شود و اما حافظ بهتر می گوید:

به صورت چنگ بگوئیم آن حکایت ها
که از نهفتن آن دیگ سینه می زند جوش

(شیرازی، بی تا: ۳۰۲)

استفاده از موسیقی از روشهای بسیار موثر در افزایش سطح نبوغ، آگاهی و قدرت ذهنی است، موسیقی بر تفکر و نوع یادگیری تاثیر فراوانی دارد به طوری که متعاقب این تاثیر تغییرات محسوسه در زندگی افراد ایجاد می شود،

ولی هنر موسیقی ما که باید در فرایند یادگیری همسو با شعر گام بردارد به علت عوامل بازدارنده ی بسیار، ساهاست که از رشد لازم و مطلوب محروم مانده و نتوانسته است همپای شعر مدارج مختلفی را در این زمینه طی کند.

تأثیر عاطفه و تخیل در آموزش

بسیاری از شاعران و منتقدان عقیده دارند که آموزه‌ها باید توسط خانواده و آموزگار و دستگاه‌ها و نهادهای رسمی به کودکان منتقل شود و جایگاه شعر به مراتب بالاتر از آن است که به آموزش خردسالان بپردازد. ولی وقتی شاعری کودکان کشورش را دوست داشته باشد و زندگی آنها برایش مهم تلقی شود، مثل پدر و مادر باید برای امروز و فردای آنها نگران باشد و دوشادوش پدر و مادر از نصیحت آمرانه پرهیز و از آموزش غیرمستقیم در کنار جنبه تفریحی و ادبی شعر دریغ نرزد. مسأله مورد اهمیت در شعر عنصر عاطفه و خیال است و «هیچ تجربه‌ای از تجربه‌های انسانی بی‌تأثیر و تصرف نیروی خیال، ارزش هنری و شعری پیدا نمی‌کند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۲۷). در اثر همین نیروی خیال در انسان، خیال شعری به وجود می‌آید که «از عوامل برانگیزاننده عاطفه زیبایی و در بر گیرنده لذت ابتکار است؛ زیرا باعث تکمیل اندیشه هنرمند و آفرینش اندیشه‌ای نو می‌گردد» (غریب، ۱۳۷۸: ۴۹) تأثیر این عنصر در یادگیری تا جائیست که نتایج یادگیری از طریق شعر بشکل ملموس در زبان‌آموزان مشهود بوده است و این امر از دوران گذشته در ادب عربی دیده شده است. عالم نحوی علی بن حمزه کسائی مسیر نظم شعر را در نحو هموار نمود و در ابتدای آن کتاب قصیده‌ای در باب اهمیت علم نحو چنین می‌سراید:

إِنَّمَا النُّحُو قِيَاسٌ يُتَّبَعُ	و به فی کلّ امر یتتبع
فَإِذَا مَا أَبْصَرَ النُّحُو فَتَى	مرّ فی المنطق مرّاً فَاتَّسَعَ
وَ إِذَا لَمْ يُبْصِرِ النُّحُو فَتَى	هَابَ أَنْ يَنْطِقَ جُبْنًا فَانْقَطَعَ
فَتَرَاهُ يَنْصَبُ الرِّفْعَ وَ مَا	كَانَ مِنْ خَفْضٍ وَ مِنْ نَصْبٍ رَفَعَ
يَقْرَأُ الْقُرْآنَ لَا يَعْرِفُ مَا	حَرَفَ الْإِعْرَابِ فِيهِ وَ صَنَعَ

(البغدادی، ج ۱: ۴۱۲)

ابیات کسائی به عنوان پیشرو در عرصه سرایش شعر در علم نحو برای یادگیری قواعد عربی است تا جائیکه بعد از وی افراد زیادی در این زمینه قصاید آموزشی سروده‌اند که نمونه برجسته‌ی آن «ملحّة الإعراب» حریری می‌باشد. صور خیال در ابیات فوق از جمله عناصر مهمی است که سبب تحرک و پویایی متن می‌شود و از قوی‌ترین عوامل اثرگذاری در مخاطب و بهترین وسیله‌ی القای اندیشه به شمار می‌رود، چرا که به قول جاحظ معنی در یک اثر ادبی مخفی است و جز در تصاویر و عناصر خیال ظاهر نمی‌شود و اثر ادبی نقاط قوت خود را از تصویر هنری دریافت می‌کند (رک؛ غنیمی هلال، بی‌تا: ۶۰) حتی این عنصر در علوم دیگر نیز کاربرد داشته است و این سینا در علم طب و فلسفه نیز از شعر برای بیان بهره جسته است که تأثیر زیادی در انتشار مطالب شعرگونه داشته است:

هَبَطَتْ إِلَيْكَ مِنَ الْمَحَلِّ الْأَرْفَعِ	وَ رِقَاءُ ذَاتِ تَعَزُّزٍ وَ تَمْنَعِ
مَحْجُوبَةٌ عَنِ كُلِّ مُقْلَةٍ عَارِفِ	وَ هِيَ الَّتِي سَفَرَتْ وَ لَمْ تَتَّبَرِّقِ
وَ صَلَّتْ عَلَى كَرِهٍ إِلَيْكَ وَ رَبَّمَا	كَرِهَتْ فِرَاقَكَ وَ هِيَ ذَاتُ تَفْجَعِ

(أبی أصیبعه، بی‌تا: ۲۴۶)

ابن سینا با به نظم درآوردن افکار فلسفی خود به در تلاش برای انتشار اصطلاحات فلسفی مدنظر خود بوده و چه ابزاری بهتر از شعر که در جامعه پذیرش بیشتری دارد.

شعر و تهسیل در یادگیری

برنامه ریزی یکی از حوزه‌های بین رشته‌ای آموزش زبان خارجی است. طراحی برنامه درسی از دیرباز به صورت‌های مختلف در حوزه آموزش زبان‌های خارجی وجود داشته است. امروزه آموزش زبان دوم یا زبان خارجی یکی از بزرگترین طرح‌های آموزشی در جهان است. میلیون‌ها کودک و بزرگسال در سراسر دنیا زمان، هزینه و تلاش‌های زیادی را برای یادگیری زبان جدید صرف می‌کنند. مدرسان نیز بخش زیادی از نیرویشان را برای طراحی دوره‌های زبانی و آماده سازی مواد آموزشی برای تدریس در کلاس‌هایشان صرف می‌کنند (ریچاردز، ۲۰۰۱: ۲۳) دانشجویان در فرآیند یادگیری زبان دوم یا زبان خارجی با تکالیفی دشوار مواجه می‌شوند که ممکن است نیاز به درک مطلب (متن یا صدا)، گرامر، نگارش و غیره داشته باشد. حال این روش درک متن یا گرامر و غیره روز به روز بهبود یافته و گسترده می‌شود و بسیاری از صاحب نظران عرصه‌ی آموزش بر این امر تکیه کرده‌اند که چه روشی برای انتقال مفاهیم بهتر و نافذتر است؛ در اینجا است که نقش شعر به عنوان یک ابزار بیانی اهمیت بسزایی پیدا می‌کند. به طور مثال قواعد زبان و ادبیات عربی یکی از همین نمونه‌ها از تأثیر و کاربرد شعر در یادگیری زبان دوم می‌باشد که از دیرباز عالمان و صاحب نظران بلاغی بدان تأکید داشته‌اند و باتوجه به اینکه در واژگان کم، بیشترین مفاهیم را به خواننده می‌رساند اهمیت پیدا می‌کند. بیان قواعد و نکات صرف و نحو به صورت ساده و قابل فهم با استفاده از مثال‌های روشن و واضح و زیاد و به روز. به طور مثال ابن مالک در ابتدای کتاب (الفیه) خود که تمام قواعد نحو را در هزار بیت سروده است مهم‌ترین امر را در تهسیل قواعد سخت و پیچیده عربی انجام داده و همین امر سبب گردیده تا بسیاری از زبان‌آموزان نیز این اشعار را حفظ کرده و در پرتو آن نکات ریز و درشت آن را در ذهن دارند. و ابن مالک خود نیز به سهولت حفظ قواعد عربی بوسیله شعر نیز اذعان داشته است:

وَ اسْتَعِينُ اللّٰهَ فِي الْفِيَةِ   مَقاصِدَ النّٰجِوِ بِهَا مَحْوِيَةً
تُقَرَّبُ الْاَقْصَى بِلَفْظٍ مُّوجِزٍ   وَ تَبَسُّطُ الْبَدَلِ بُوْعْدٍ مُّنْجِزٍ
وَ تَقْتَضِي رِضًا بَغَيْرِ سُخْطٍ   فَائِقَةُ الْفِيَةِ ابْنِ مُعَطٍ

(طیبیان، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲)

ترجمه: (و از خداوند در پرداخت کتاب الفیه که مطالب نحو در آن فراهم آمده، یاری می‌خواهم. این کتاب، قواعد نحوی دور از ذهن را با لفظی کوتاه به ذهن نزدیک می‌سازد، و بخشش و بازدهی خود را با وعده‌ای وفا شده می‌گستراند. و خرسندی تهی از خشم پیش می‌آورد، در حالی که از الفیه ابن معطی برتری دارد). با گوش دادن به شعر و خواندن آن مهارت‌های کلامی انسان ارتقا پیدا می‌کند و دایره‌ی واژگانش افزایش می‌یابد.

از دیرباز تعلیم و تعلم فن عروض جای خود را در میان ادباء و شعراء باز کرده است و شاعران فارسی و عربی برای رشد و تکامل شعر خود علاوه بر برخورداری از ذوق شعری باید از عروض و دیدگاه‌های پیشتازان آن آگاهی می‌داشتند تا به شکوفایی بیشتر نهفته‌های درونی آنها کمک شایان نماید؛ ادیب الممالک فراهانی نیز از این امر مستثنی نبود و اوزان و بحور مختلف عروض عربی آشنایی فراوان داشت که آنرا در ابیات زیر به تصویر کشیده است:

نه شاعر باشد آن کاندر قوافی   نداند فرق اخرم را ز آخرب
ز اثرم فرق باید کرد اثلم   ز اعضب دور باید دید اعصب
چرا اندر مفاعلتن شود عقل   چرا اندر مفاعیلن بود جب

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۵۱)

وام گیری و بهره وری از عناصر شعری مثل عروض و قافیه که شعر بر پایه‌ی آنها شکل می‌گیرد از زبان عربی الهام گرفته‌اند. اگرچه بعدها، ایرانیها آن را تلطیف کردند و بحوری عروضی نیز بر آن افزودند و شواهد موجود نیز همین را می‌گویند ولی ناگفته نماند که این تأثیر و تأثر در بیشتر جاها متقابل بوده است. ادیب الممالک فراهانی اصطلاحات عربی عروض را در بین ابیات خود گنجانده است؛ که نشان از آگاهی کامل شاعر از این اوزان عربی دارد، «اخرم، اُخرَب، اِثْرَم، اِثْلَم، اَعْضَب، اَعْصَب»، همچنین در بیت آخر که به دو اصطلاح علمی «عقل» که در آن حرف پنجم از مفاعلتن حذف گشته و به مفاعلتن تبدیل می‌شود؛ و نیز «جَب» و یا همان محبوب که دو هجای بلند از آخر مفاعیلن حذف می‌شود. شاید تنها شعر ظرفیت این را داشته باشد که آن قواعد دست و پا گیر عروضی را در خود جای دهد و مخاطب آن را بدون کمترین مشقت در چند بیت فراگیرد.

منظومه‌های آموزشی-علمی که در سرودن آنها از قالب رجز بیش از سایر بحرهای شعری استفاده می‌شود دارای ویژگی‌های زیر هستند: الف) بحر سلیس و روان در سرودن ب) قابلیت فراوان در گسترش و شمولیت موضوع ج) قدرت بی‌بدیل در دقت بیان در علوم و فنون مختلف د) گستردگی موسیقی آن ابزاری در خدمت بیان. ل) امکانیات اجزاء متنوع آن باعث تحمل سایر انواع سخن می‌شود. م) شیرینی نغمه و سبک ریتمش در سرودن و اجرای آن. و) در اختیار موضوع مورد بحث است و برحسب وزن‌های متداول در میان مردم به گردش در می‌آید. بحرهای رجز و مزدوج نیز تنها قالبی بود که منظومه‌های آموزشی در قرون گذشته بدان توجه شده است در همین رابطه محمد صادق الرافی می‌گوید: و آنها برای کاربرد این اسلوب از رجز جمع شده بودند که هریک از مصراع‌ها از قافیه مستقل بود تاجائیکه این ارجوزه‌های شعری بخاطر سهولت و آسانی آن به حمار الشعر ملقب شد (الرافی، ۱۹۹۲: ۱۵۲)

شعر و رشد زبانی

حوزه‌ی کار شعر، زبان است. پس گوهر شعر باید از گوهر زبان درک شود. سپس روشن شد: شعر نامگذاری خلاق هستی و گوهر چیزهاست... از آنجا که شعر، زبان را هرگز به عنوان کارمایه‌ی موجود به کار نمی‌گیرد، بلکه شعر، [وجود] زبان را ممکن می‌سازد... [پس] بر عکس، باید گوهر زبان از گوهر شعر فهمیده شود (هایدگر، ۱۹۸۱: ۴۳) زبانی مبتنی است بر ایجاز کلام، طوری که گوینده‌ی شعر با کم‌ترین کلمه بیش‌ترین حرف را بزند؛ همانند ابیات ذیل از ابن درید که بالاترین مفاهیم انسانی را از طریق اشعار خویش در کمترین واژگان بیان می‌دارد. به طور مثال ابیات زیر از توصیف ابن میکال و فرزندش ابوالعباس اسماعیل می‌باشد که در شیراز سکونت داشته‌اند؛ و در همین راستا ابن درید مسیر خود به سوی فارس را به تصویر می‌کشد. این ابیات اشارتی است به مقصوده ابن درید:

إِمَّا تَرَى رَأْسِي حَاكِي لَوْنُهُ طُرَّةٌ صُبْحَ تَحْتَ أَذْيَالِ الدُّجَى
وَإِشْتَعَلَ الْمُبْيَضُ فِي مُسَوِّدَةٍ مَثَلِ اشْتِعَالِ النَّارِ فِي جَزَلِ الْعَضَى
وَغَاضَ مَاءَ شِرْتِي دَهْرًا، رَمَى خَوَاطِرَ الْقَلْبِ ، بَتَبْرِيحِ الْجَسْوَى

(التبریزی، ۱۹۹۴: ۱۳ و ۱۴)

ترجمه: (اگر سرم را مشاهده کنی رنگش حکایت‌گر سپیده‌دمان صبح در زیر انتهای تاریکی شب می‌باشد. موهای سفید در میان سیاهش شعله‌ور شده است همانند افروختگی آتش در میان اخگر درخت غضی. مصیبت‌های روزگار آب نشاط و شادابیم را فرو نشاند و با شدت سوزش و عطش عشق، آزدگی و رنجش خاطر دل را فراهم نمود). شعر موفق، شعری است که از حداقل لغات سن مخاطبش سروده شده باشد تا مورد استفاده مخاطب خود قرار گیرد. آوردن کلمات مخفف و عامیانه در شعر کودکانه، مجاز نیست. نباید با به کار بردن کلمات اضافی، اشعار کودکان را بی‌روح و دشوار ساخت در ضمن، شعر باید روان خوانده شود، اگر شعری در آهنگ و وزن و قالب بهترین باشد، ولی حرفی برای گفتن نداشته باشد و عبارات و وزن

آن متناسب با مفهوم انتخاب نگردد، ارزشی ندارد، آشنایی با مقدمات موسیقی، مربی را در این امر بیشتر موفق می‌سازد.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه‌ی آثار ادبی دریچه‌ای از تاریخ و فرهنگ هر ملت را به روی مخاطب می‌گشاید و درک و فهم و نگرش خواننده را تحت تاثیر قرار می‌دهد. از آنجایی که تاثیر این امر در دانش آموزان مقطع ابتدایی بیش از مقاطع بالاتر است و همچنین فهم و درک و تاثیر برخی از دروس به وسیله شعر در فراگیران این مقطع به مراتب می‌تواند بیش از مواد و وسایل آموزشی دیگر باشد، از این رو ترغیب دانش آموزان به خواندن کتاب‌های شعر و قصه توسط آموزگار و ایجاد عادت به مطالعه و کتاب خوانی توسط والدین، آثار قابل ملاحظه‌ای را به همراه دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در کنار آموزش علمی زمینه‌های یادگیری، انتقال مفاهیم به وسیله شعر می‌تواند بهترین وسیله برای تغییر نگرش و فرهنگ سازی در زبان آموزان باشد. همچنین عنصر موسیقی به عنوان مؤلفه‌ای تأثیرگذار در شعر محسوب می‌شود که بار اصلی آموزش را بر عهده دارد، زیرا بی ریتیم و بی موسیقی زندگی بی ساختار است جهان خاموش و بی آوا، جهانی سرد و بی جان است. انسان‌ها از شنیدن شعر لذت می‌برند، نه بخاطر اینکه با صناعات ادبی آن آشنا هستند، بلکه آنها با آهنگ شعر و ریتیم موجود در آن به جنبش و جوشش در می‌آیند و شاد می‌شوند و در هنگام شنیدن توام با لذت، مفهوم اشعار را نیز به خاطر می‌سپارند. به هر حال تاثیرات شعر و موسیقی در کودکان بسیار زیاد است و به همین دلیل می‌توان از این وسیله برای آموزش بهتر، موثرتر و ماندگارتر استفاده نمود، چراکه موسیقی و شعر با روحیه‌ی انسان بسیار سازگار است و هرآنچه را که هدف آموزش باشد و از طریق شعر و موسیقی به او تعلیم داده شود، فرا می‌گیرد. همچنین کاربرد شعر در آموزش باعث می‌گردد زبان آموز از رشد زبانی برخوردار شود و طی مراحل به انتخاب واژگان صحیح و متناسب با ابیات، لذت معنا دست یابد.

منابع

- ابن ابی أصیبعه (بی‌تا)، عیون الأنباء فی طبقات الأدباء، تحقیق: نزار رضا، بیروت: مکتبه الحیاء.
- البغدادی، الخطیب (۱۹۳۱م)، تاریخ بغداد، مصر: مطبعة السعادة.
- التبریزی، خطیب، (۱۹۹۴) شرح مقصورة ابن دُرید، تحقیق؛ دکتر فخرالدین قباوه، مکتبه المعارف، بیروت، چاپ اول.
- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، (۱۹۶۹م) الحیوان، بحقیق و شرح عبد السلام محمد هارون، ج ۴ و ۶، بیروت، دار احیاء التراث العربی،
- القرطاجنی، حازم (۱۴۱۴)، المنظومة النحویة، الرياض: مطبوعه فی آخر إتحاف الحازم بشرح منظوم حازم، چاپ اول.
- الرافعی، مصطفی صادق؛ تاریخ آداب العرب، ج ۳، الطبعة الخامسة، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۹۹۹م.
- پروینی، خلیل (۱۳۸۹)، بررسی و نقد روش آموزش زبان عربی به شیوه‌ی مستقیم «بررسی موردی: کتاب‌های دکتر حسین خراسانی»، فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، شماره ۲، صص ۷-۳۲.
- حافظ شیرازی، خواجه شمس الدین محمد (بی‌تا)، دیوان، به اهتمام محمد قزوینی و قاسم غنی، تهران: کتابفروشی زوار.
- شکیب انصاری، محمود (۱۳۸۵). کاربردی و تخصصی کردن آموزش زبان و ادبیات عربی در دانشگاه، کنگره ملی علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). صور خیال در شعر فارسی. تهران: نشر نیل.
- ضیف، شوقی (۱۹۵۲م)، التطور و التجدید فی الشعر الأموی، قاهره: لجنة التألیف و الترجمة و النشر.
- طیبیان، سید حمید (۱۳۷۹)، شرح ابن عقیل، جلد اول، تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، چاپ اول.

غریب، رز. (۱۳۷۸). نقد بر مبنای زیبایی‌شناسی و تأثیر آن در نقد عربی. ترجمه نجمه رجایی. مشهد: مؤسسه و انتشارات دانشگاه فردوسی.

غنیمی هلال، محمد. (بی‌تا). دراسات و نماذج فی مذاهب الشعر و نقده. القاهرة: دار النهضة المصریه.

فراهانی، ادیب الممالک، (۱۳۱۲) دیوان ادیب الممالک فراهانی، مصحح: وحید دستگردی، ارمغان، تهران.

فیاض منش، پرند (۱۳۸۴)، نگاهی دیگر به موسیقی شعر و پیوند آن با تخیل و احساسات شاعرانه، دوفصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، دوره جدید، شماره چهارم.

کیانوش، محمود (۱۳۵۵)، شعر کودک در ایران. تهران: آگاه.

هدآره، محمد مصطفی، إتجاهات الشعر العربی فی القرن الثانی الهجری، الطبعة الثانية، القاهرة، دارالمعارف، بلا تاریخ.

Martin Heidegger(1981); Erläuterung zu Hölderlins Dichtung. V. Klosterman, Frankfurt